

Halina Grzywacz

Działalność bibliotek szkół wyższych na podstawie przepisów prawnych (w wyborze)

W dobie społeczeństwa informacyjnego, społeczeństwa wiedzy, funkcjonującego w nowoczesnych technologiach informatycznych, bibliotekarze stają się pośrednikami w dostępie do zasobów internetowych. W środowisku tych nowoczesnych technologii szczególna rola przypada bibliotekom uczelnianym: uniwersyteckim oraz szkół wyższych (ekonomicznych, medycznych, pedagogicznych, politechnicznych, rolniczych itp.) państwowych i niepaństwowych. Przedmiotem niniejszego opracowania jest przegląd najważniejszych przepisów prawnych obowiązujących biblioteki szkół wyższych. Ustawodawstwo biblioteczne jest rozproszone w przepisach prawnych różnych ministerstw i instytucji branżowych. Jest wiele źródeł drukowanych i elektronicznych. Bibliotekarzom trudno odnaleźć się w gąszczu ustaw i przepisów.

Na stronie internetowej Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej istnieje informacja dotycząca legislacji bibliotecznej w Polsce. Wyszczególniono stosowne akty prawne¹. Wykaz podzielono na:

- akty okołobiblioteczne (wg stanu prawnego na dzień 1.01.2005), które dotyczą bibliotek szkół wyższych, szkolnych i pedagogicznych, bibliotek publicznych i innych typów bibliotek (biblioteki PAN, MON, pomocniczych placówek naukowych, jednostek badawczo-rozwojowych),
- otoczenie prawne bibliotek (wg stanu prawnego na dzień 30.06.2004).

Dla bibliotek uczelnianych strona internetowa UKIE jest nieaktualna, ponieważ nie zawiera najnowszej ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym z 2005 r.²

Podobną stroną³, na którą również powołuje się UKIE zawiera Elektroniczny Biuletyn Bibliotekarzy EBIB. Biuletyn na bieżąco publikuje wszystkie podstawowe

¹ Serwis informacyjny dla bibliotekarzy prowadzony przez Urząd Integracji Europejskiej, [online], <<http://bib.bdwe.ukie.gov.pl>> [15.01.2008].

² Brak aktualnej ustawy na dzień 15.01.2008, właśc.: Prawo o szkolnictwie wyższym z dnia 27 lipca 2005 r. (Dz.U. 2005, nr 164, poz. 1365); T. Nycz, *Status pracownicy bibliotekarzy*, [online], <<http://prawo-pracy.pl>> [04.02.2008].

³ Aneksy opracowuje Tadeusz Zarzębski, a redagują Barbara Szczepańska i Magdalena Zawadzka, EBIB, [online], <<http://ebib.oss.wroc.pl/prawo/bibliot/bibszkw.php>> [6.01.2008]; idem, <<http://ebib.oss.wroc.pl/prawo/ustbibl/ustbibl.php>>.

ustawy i rozporządzenia obowiązujące biblioteki, w tym również szkół wyższych, a także wiele artykułów, które zostały tu omówione i przytoczone⁴. Podobnych informacji należy szukać w czasopismach i poradnikach dla bibliotekarzy („Bibliotekarz”, „Poradnik dla Bibliotekarza” i in.), *Vademecum Bibliotekarza*⁵, a także opracowaniach pokonferencyjnych i innych publikacjach ujętych w artykule.

1. Miejsce bibliotek w prawodawstwie szkół wyższych

Statut prawny bibliotek szkół wyższych regulują przepisy szkolnictwa wyższego oraz najważniejsza dla bibliotek Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach⁶. Art. 4 ust. 1–2 te same ustawy określa przepisy i zadania ogólne wszystkich bibliotek:

„1) gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych,

2) obsługa użytkowników, przede wszystkim udostępnianie zbiorów oraz prowadzenie działalności informacyjnej, zwłaszcza informowanie o zbiorach własnych, innych bibliotek, muzeów i ośrodków informacji naukowej, a także współdziałanie z archiwami w tym zakresie. Do zadań bibliotek może ponadto należeć prowadzenie działalności bibliograficznej, dokumentacyjnej, naukowo-badawczej, wydawniczej, edukacyjnej, popularyzatorskiej i instrukcyjno-metodycznej”. Natomiast (art. 12) „Zadania, organizację oraz szczegółowy zakres działania biblioteki wchodzącej w skład innej jednostki organizacyjnej określa regulamin nadany przez kierownika tej jednostki”. Rozdz. 6 Art. 21 (u.o bibl.) jest poświęcony wyłącznie bibliotekom naukowym, w którym określone zostały ich zadania. „Biblioteki naukowe służą potrzebom nauki i kształcenia, zapewniają dostęp do materiałów bibliotecznych i zasobów informacyjnych niezbędnych do prowadzenia prac naukowo-badawczych oraz zawierających wyniki badań naukowych. Prowadzą również działalność naukowo-badawczą w zakresie bibliotekoznawstwa i dziedzin pokrewnych, a także w zakresie obsługiwanych przez nie dziedzin nauki”. W p. 2, poz. 2 tego art. ustawa określa charakter biblioteki uczelnianej „Do bibliotek naukowych należą biblioteki, których organizatorami są szkoły wyższe”. Ustawa ta także wskazuje kto jest jej organizatorem (art. 8 p. 2) i jakie są jego zobowiązania wobec biblioteki (Art. 9) „Organizator ma zapewnić warunki działalności i rozwoju biblioteki odpowiadające jej zadaniom oraz zapewnić: lokal, środki na wyposażenie, prowadzenie działalności bibliotecznej, zwłaszcza na zakup materiałów oraz na doskonalenie zawodowe pracowników”.

Art. 13 p. 1–4 w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym określając zadania uczelni (kształcenie studentów, prowadzenie badań naukowych, rozwojowych i świadcze-

⁴ Elektroniczna Biblioteka – platforma cyfrowa Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Prawo autorskie, [online], <<http://www.ebib.info/content/view/308/79/>> [15.01.2008]; idem, <<http://ebib.oss.wroc.pl/prawo/otpraw/otpraw.php>>.

⁵ *Vademecum bibliotekarza: praktyczne i aktualne informacje dla bibliotekarzy*, red. L. Biliński, Warszawa 2002.

⁶ Ustawa o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 85, poz. 539).

nia usług badawczych na rzecz przemysłu, regionu, nauki, ma kształcić i promować kadry nauki, kultury narodowej i techniki) w p. 5 wyraźnie wskazuje, że ma ona upowszechniać i pomnażać osiągnięcia nauki między innymi poprzez gromadzenie i udostępnianie zbiorów bibliotecznych i informacyjnych. Zatem każda szkoła wyższa musi posiadać bibliotekę, która zgodnie z art. 88 p. 1 (p.o sz.w.) jest podstawą systemu biblioteczno-informacyjnego uczelni. Ustawa (p.o sz.w.) odnosi się do zadań i funkcji biblioteki oraz dostępności do jej zbiorów dla pracowników, doktorantów i studentów uczelni, które określa statut (art. 143). Według sugestii Bolesława Howorki⁷, w przepisach wykonawczych do statutu uczelni powinny znaleźć się zapisy dotyczące zasad korzystania z uczelnianego systemu biblioteczno-informacyjnego, określenie i uzupełnienie nazwy „biblioteka”, zadania biblioteki oraz regulamin organizacyjny biblioteki, ponieważ zgodnie z art. 12 Ustawy o bibliotekach każda biblioteka musi posiadać statut lub – w przypadku bibliotek szkół wyższych – regulamin. Jako jednostka organizacyjna uczelni świadczy usługi biblioteczne na rzecz użytkowników i dlatego musi być sprzymierzeńcem osób uczących się i podwyższających swoje kwalifikacje.

W p. 3 art. 88 istnieje zapis dotyczący warunków i trybu powoływania dyrektora biblioteki uczelnianej, który zgodnie z art. 61 p. 7 uczestniczy w posiedzeniach senatu uczelni z głosem doradczym.

Zgodnie z art. 108 p. 4 biblioteka może również realizować zadania dydaktyczne dla czytelników (szkolenia w ramach przysposobienia bibliotecznego) oraz prowadzić badania naukowe, ponieważ zatrudnia bibliotekarzy dyplomowanych, którzy mają prawa nauczycieli akademickich. Proces nabywania uprawnień bibliotekarza dyplomowanego reguluje Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego⁸. Prawo o szkolnictwie wyższym normuje również czas i warunki pracy, stanowiska i wynagrodzenia pracowników (art. 130 i 151) oraz uprawnienia do wysokości urlopu (art. 133).

Przy bibliotece, zgodnie z art. 3 ust. 88, istnieje Rada biblioteczna, która jest organem opiniodawczym rektora. O Radzie podobną informację zawiera Ustawa o bibliotekach (art. 15): „Przy bibliotece może działać rada biblioteczna lub inny organ o charakterze doradczym i opiniodawczym, na zasadach określonych w statucie”.

⁷ L. Biliński, *Biblioteki i bibliotekarze w wyższych szkołach zawodowych*, „Bibliotekarz” 2003, nr 6, s. 36–37; idem, *Kwalifikacje bibliotekarzy: kształcenie, urlopy. Awans zawodowy*, [w:] *Prawo biblioteczne na co dzień*, Warszawa 2006, s. 183–190; U. Franas-Mirowska, *Organizacja i zarządzanie bibliotek akademickich w kontekście zmian w szkolnictwie wyższym – refleksje ogólne*, „Warsztaty Bibliotekarskie”, wrzesień 2007, nr 2–3 (22/23), [online], <<http://www.pedagogiczna.edu.pl/warsztat/2007/2-3/070202.htm>> [4.02.2008]; R. Gołat, *Szczególne uwarunkowania prawne bibliotek uczelnianych (szkół wyższych)*, „Bibliotekarz” 2007, nr 5, s. 14–15; B. Howorka, *Biblioteka główna uczelni i ustawy o szkołach wyższych*, „Bibliotekarz” 2007, nr 2, s. 7–10; idem, *O statusie prawnym biblioteki – zakładu publicznego*, „Bibliotekarz” 2004, nr 3, s. 16–19; idem, *Ustawa: Prawo o szkolnictwie wyższym o bibliotekach i bibliotekarzach*, „Bibliotekarz” 2007, nr 3, s. 2–6; K. Jazdon, *Sian i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych*, „Bibliotekarz” 2003, nr 2, s. 21–24.

⁸ T. Nycz, *Pozycja pracownicza bibliotekarzy dyplomowanych*, [online], <<http://prawo-pracy.pl/>> [04.02.2008]; Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 sierpnia 2006 r. w sprawie kandydatów na dyplomowanego bibliotekarza oraz dyplomowanego pracownika dokumentacji i informacji naukowej (Dz.U. 2006, nr 155, poz. 1112); Informacja o trybie pracy Komisji Egzaminacyjnej do przeprowadzania postępowania kwalifikacyjnego dla kandydatów na dyplomowanego bibliotekarza oraz dyplomowanego pracownika dokumentacji i informacji naukowej z wykazem lektur na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu, [online], <http://www.mnisw.gov.pl/mein/index.jsp?place=Menu08&news_cat_id=954&layout=2> [16.01.2008].

W dziale III Prawa o szkolnictwie wyższym są zapisy poświęcone pracownikom działalności podstawowej nie będących nauczycielami akademickimi. Zgodnie z artykułami działy III bibliotekarze są pracownikami działalności podstawowej i realizują zadania podstawowe uczelni. Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu określono warunki jakie musi spełniać osoba zatrudniona na stanowisku starszego bibliotekarza, starszego dokumentalisty i kustosza⁹, a także warunki wynagrodzenia za pracę, które reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej¹⁰. Niestety niektóre informacje w Prawie o szkolnictwie wyższym są nieprecyzyjne wobec tej grupy pracowników, wzbudzają szereg wątpliwości¹¹, ale prawdopodobnie w nowym projekcie prawa o szkolnictwie wyższym niedomówienia zostaną wyjaśnione.

2. Otoczenie prawne bibliotek

W Polsce regulacje prawno-autorskie są opracowane zgodnie z międzynarodowymi traktatami dotyczącymi ochrony własności intelektualnej, ochrony praw autorskich osobistych i majątkowych. W artykule uwaga skupiona została przede wszystkim na polskich przepisach prawnych.

Międzynarodowe przepisy:

- Konwencja berneńska (najważniejszy akt prawa autorskiego o ochronie dzieł literackich i artystycznych, który Polska ratyfikowała w 1935 r.)¹²;
- Konwencja paryska (dotycząca ochrony własności przemysłowej)¹³;
- Światowa Organizacja Handlu (WTO), której Polska jest współzałożycielem. Polska ratyfikowała porozumienie w sprawie handlowych aspektów praw własności intelektualnej TRIPS w dniu 1 stycznia 2000 r.;
- Porozumienie TRIPS (ustanawiające standardy ochrony pełnego zakresu prawa własności intelektualnej; prawa autorskie, znaki firmowe, projekty przemysłowe, tajemnice handlowe i oznaczenia geograficzne)¹⁴;

⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w sprawie określenia kwalifikacji zawodowych, jakie powinna posiadać osoba zatrudniana w uczelni na stanowisku kustosza bibliotecznego, starszego bibliotekarza i starszego dokumentalisty z dnia 20 maja 2005 r. (Dz.U. 2005, nr 101, poz. 844); L. Biliński, *Kwalifikacje bibliotekarzy: kształcenie, urlopy. Awans zawodowy*, [w:] *Prawo biblioteczne na co dzień...*, s. 183–190.

¹⁰ L. Biliński, *Nowe stawki wynagradzania bibliotekarzy zatrudnionych w uczelniach publicznych*, „Bibliotekarz” 2007, nr 5, s. 29–31; Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą dla pracowników zatrudnionych w uczelni publicznej z dnia 22 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2006, nr 251, poz. 1852).

¹¹ B. Howorka, *Ustawa: Prawo o szkolnictwie...*, s. 5.

¹² Konwencja berneńska o ochronie dzieł literackich i artystycznych z dnia 9 września 1886 r., przejrzana w Berlinie 13 listopada 1908 r. i w Rzymie 2 czerwca 1928 r. (Dz.U. 1935, nr 84, poz. 515), [online], <http://pl.wikisource.org/wiki/Konwencja_berne%C5%84ska_o_ochronie_dzie%C5%82_literackich_i_artystycznych> [15.01.2008].

¹³ Konwencja paryska o ochronie własności przemysłowej z 20.03.1883 r., tzw. akt sztokholmski tej konwencji z 14.07.1967 r. ratyfikowany został przez Polskę w 1975 roku.

¹⁴ TRIPS – Porozumienie w Sprawie Handlowych Aspektów Praw Własności Intelektualnej stanowiące załącznik do Porozumienia Ustanawiającego Światową Organizację Handlu (WTO) podpisanego w Mara-

- Światowa Organizacja Własności Intelektualnej (WIPO) (Traktat dotyczący wymogów ochrony prawa autorskiego oraz Traktat o artystycznych wykonaniach i fonogramach. Obydwa Polska ratyfikowała w 2003 r.)¹⁵;
- Dyrektywy Rady Wspólnot Europejskich¹⁶.

Polskie przepisy:

- Ustawa o języku polskim¹⁷;
- Ustawa o ochronie danych osobowych¹⁸;
- Ustawa o ochronie baz danych¹⁹;
- Ustawa o dostępie publicznym²⁰;
- Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych²¹;
- Ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji²²;
- Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne²³;

keszu w 1994 roku; E. Ciałkowska, *Wybrane problemy własności intelektualnej*, EBIB 2002, nr 4 (33), s. 3; [online], <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/33/cialkowska.php> [15.01.2008].

¹⁵ Konwencja o ustanowieniu Światowej Organizacji Własności Intelektualnej z 14.07.1967 r. z siedzibą w Genewie WIPO + World Intellectual Property Organization; B. Szczepańska, *Dyskusja nad przyszłością Światowej Organizacji Własności Intelektualnej (WIPO)*, „Bibliotekarz” 2004, nr 12, s. 14–15.

¹⁶ Dyrektywy Rady Wspólnot Europejskich (Dyrektywa z r. 1991 dotycząca ochrony programów komputerowych, 1993 dotycząca przekazu satelitarnego i rozpowszechniania kablowego, 1996 – o prawnej ochronie baz danych, 2001 – dotycząca harmonii niektórych aspektów prawa autorskiego i praw pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym). Unia Europejska jest administratorem traktatów i pośrednikiem we wszelkich negocjacjach z WTO.

¹⁷ Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (Dz.U. 1999, nr 90, poz. 999) z późn. zm.

¹⁸ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. 1997, nr 133, poz. 883) z późn. zm.

¹⁹ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych (Dz.U. 2001, nr 128, poz. 1402).

²⁰ ePolska. Plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce na lata 2001–2006 [online]. 2001, http://www.bip.gov.pl/_pliki/ePolska.pdf. [9.02.2006]; Ustawa o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 r. (Dz.U. 2001, nr 112, poz. 1198).

²¹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 1994, nr 24, poz. 83). Tekst ujednolicony.

²² Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz.U. 1993, nr 47, poz. 211).

²³ Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. 2005, nr 64, poz. 565); ePolska. Plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce na lata 2001–2006 [online]. 2001, http://www.bip.gov.pl/_pliki/ePolska.pdf. [9.02.2006]; Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, *Strategia Informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – ePolska na lata 2004–2006* [online]. 2003, http://www.zporr.dolnyslask.pl/zal/opis/strategia_informatyzacji_ePolska.pdf. [9.02.2006]; Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, *Strategia kierunkowa rozwoju informatyzacji Polski do roku 2013 oraz perspektywiczna prognoza transformacji społeczeństwa informacyjnego do roku 2020* [online]. 2005, http://www.mnii.gov.pl/mnii/_gAllery/10/67/10674.pdf. [9.02.2006]. Dokument jest częścią Narodowego Planu Rozwoju 2007–2013; Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, *Strategia Państwa Polskiego w dziedzinie mediów elektronicznych na lata 2005–2020* [online]. 2005, http://www.mk.gov.pl/docs/strategia_mediuw_elektronicznych.pdf. [9.02.2006]. Dokument rekomendowany w dniu 11 października 2005 r. przez Radę Ministrów do przekazania nowemu rządowi; Cele Polskiej Biblioteki Internej [online]. 2003, http://www.pbi.edu.pl/opbi_celepbi.html [9.02.2006]; A. Radwański, *Biblioteki akademickie w społeczeństwie informacyjnym w świetle dokumentów rządowych*, [w:] *Udział bibliotek akade-*

- Ustawa o finansowaniu nauki²⁴.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 listopada 1999 r. w sprawie zasad ewidencji materiałów bibliotecznych (z późn. zm.)²⁵.

Biblioteki uczelni wyższych państwowych i niepaństwowych opierają się nie tylko na podstawowych aktach prawa bibliotecznego, ale coraz większy wpływ na ich pracę mają ustawy tworzące otoczenie prawne bibliotek, które są szczególnie ważne przy wykorzystywaniu nowych technologii. Istotną podstawą prawną w działalności biblioteki, szczególnie na polach internetowych, jest ustawa o ochronie danych osobowych, o ochronie baz danych, ustawa o prawie autorskim, ustawa o dostępie do informacji publicznej, kodeks cywilny²⁶ i in.

Ustawa o języku polskim

Zarówno w Ustawie o języku polskim, jak i Ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym (art. 244) jest mowa o używaniu języka polskiego jako języka urzędowego i wykładowego. Jest on również wymagany na egzaminach i w pracach dyplomowych, chyba że kierunek studiów (art. 164) zezwala na prowadzenie zajęć, egzaminów i prace dyplomowe w języku obcym. Biblioteki jako instytucje publiczne mają obowiązek ochrony języka, która (art. 3 u. o j.p.) polega na „dbaniu o poprawne używanie języka i doskonaleniu sprawności językowej użytkowników, przeciwdziałaniu jego wulgaryzacji, szerzeniu wiedzy o nim i jego roli w kulturze, upowszechnianiu szacunku dla regionalizmów i gwar”.

Ochrona danych osobowych

Obowiązujące przepisy ustawy o ochronie danych osobowych wymagają od osób prawnych, przetwarzających dane osobowe określonych obowiązków. Za dane osobowe uważane są wszelkie informacje dotyczące tożsamości osób (art. 6, ust. 1–2) umożliwiające ich identyfikację. W obrębie uczelni tworzonych jest wiele baz danych osobowych dla studentów, osób zatrudnionych, osób korzystających z zasobów uczelni, wymagają one zbierania, utrwalania, przechowywania i opracowania. Wszystkie te działania muszą być prowadzone zgodnie z ustawą (art. 23, ust. 1, pkt 5), ponieważ zasadą jest nie naruszać praw i wolności osób, których te dane dotyczą. Uczelnia w myśl ustawy jest administratorem danych, musi przestrzegać (art. 32, ust. 1) prawa osób objętych bazą danych i gromadzić tylko te informacje, na których zgodę

mickich w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego w Polsce: potencjał, możliwości, potrzeby. Materiały z konferencji naukowej [...] Bydgoszcz–Klonowo 15–17 maj 2002, Bydgoszcz 2002, s. 37–42.

²⁴ Ustawa z dnia 8 października 2004 o finansowaniu nauki (Dz.U. 2004, nr 238, poz. 2390); Rozporządzenie Ministra Nauki i Informatyzacji w sprawie kryteriów i trybu przyznawania i rozliczania środków finansowych na naukę z 4 sierpnia 2005 r. (Dz.U. 2005, nr 161, poz. 1359).

²⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 listopada 1999 r. w sprawie zasad ewidencji materiałów bibliotecznych (Dz.U. 1999, nr 93, poz. 1077) z późn. zm.; *Ewidencja materiałów bibliotecznych. Prawne regulacje*, red. L. Biliński, Warszawa 1999.

²⁶ Jeśli nie znajdujemy wypowiedzi prawnych w ustawach bibliotecznych i okołobibliotecznych, to wówczas korzystamy z Kodeksu cywilnego; Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, nr 16, poz. 93) z późn. zm.

wyrażają zainteresowani oraz te, które są niezbędne dla potrzeb uczelni. Administrator (uczelnia) jest zobowiązany do zastosowania środków technicznych i organizacyjnych, które zapewnią ochronę danych w czasie ich przetwarzania, do których nie będą mieć dostępu osoby nieupoważnione. Biblioteki również gromadzą dane czytelników, które są potrzebne do zabezpieczenia zbiorów przed kradzieżą, do egzekwowania zwrotów, badań czytelniczych i statystycznych. Informacje o czytelnikach są uzyskiwane zgodnie z ustaleniami Ministerstwa Kultury i Generalnego Inspektora Ochrony Danych Osobowych²⁷. Biblioteka jako jednostka organizacyjna uczelni musi przestrzegać ochrony danych osobowych swoich czytelników. Zobowiązana jest (rozdz. 5 ustawy) do zastosowania środków technicznych i organizacyjnych w celu ich ochrony, wyznaczenia osób do obsługi systemu przetwarzania danych oraz przygotowania systemu i kontroli użytkowania danych. Dlatego nikt nie powinien mieć dostępu do kartoteki czytelników poza dyżurującym bibliotekarzem²⁸. (Kartoteka jest przedmiotem ochrony danych osobowych). Zgodnie z przepisami urządzenia i systemy informatyczne służące do przetwarzania danych osobowych zasilane energią elektryczną w przypadku awarii powinny być zabezpieczone przed utratą danych, a także winny być sporządzone kopie zapasowe danych i odpowiednio zabezpieczone.

Bazy danych

Polska przystępując do UE dostosowała się do Dyrektywy z dnia 11 marca 1996 r. dotyczącej ochrony baz danych²⁹. Uchwalona została Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych. W myśl ustawy (art. 2, ust. 1, par. 1) baza danych „to zbiór danych jakichkolwiek innych materiałów, elementów zgromadzonych według określonej systematyki lub metody, indywidualnie dostępnych w jakikolwiek sposób, w tym środkami elektronicznymi, wymagający istotnego, co do jakości i ilości nakładu inwestycyjnego w celu sporządzenia weryfikacji lub prezentacji jego zawartości”.

Bazy danych mogą być postrzegane na kilka sposobów. Zgodnie z Ustawą o prawie autorskim, są to utwory mające lub nie mające twórczego charakteru. Przedmiotem ochrony będą utwory o twórczym indywidualnym charakterze, np. zbiory prac, antologie, zestawienia itd.³⁰ W bibliotece twórcze bazy danych to np. bazy bibliograficzne prac naukowych, czasopism. Takie bazy wymagają zezwolenia twórcy na użytkowanie. W przypadku twórczych baz danych, sporządzanych przez pracowników biblioteki, zgodnie z prawem autorskim prawa do niej przysługują bibliotece. Podmiot, który jest zainteresowany taką bazą powinien albo zawrzeć z biblioteką umowę licencyjną, albo nabyć prawa majątkowe. Jeśli twórcza baza danych jest zamówiona

²⁷ Na podstawie pisma GIODO z dnia 31 października 2000 r.

²⁸ L. Biliński, *Ochrona danych osobowych w bibliotekach*, „Bibliotekarz” 2000, nr 11, s. 20; B. Howorka, *Biblioteki wobec ustawy o ochronie danych osobowych*, „Bibliotekarz” 1999, nr 7–8, s. 14; idem, *Ustawa o ochronie danych osobowych i obowiązki bibliotek uczelnianych*, „Bibliotekarz” 2003, nr 11, s. 2, 18.

²⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy nr 96/9/WE z dnia 11 marca 1996 r. w sprawie ochrony prawnej baz danych (Dz.U. WE L. 77 z 27 marca 1996 r., s. 20–28).

³⁰ B. Jewuła, S. Stanisławska-Kloc, *Biblioteczne bazy danych jako przedmiot prawa autorskiego*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 1999, nr 2 (74), s. 60–70.

przez bibliotekę z zewnątrz, to wówczas biblioteka musi nabyć prawa autorskie zgodnie z treścią umowy od wykonawcy. Prawo autora baz danych ma charakter czasowy i wynosi 15 lat od momentu sporządzenia lub publicznego udostępnienia. Jeśli właściciel praw autorskich czy majątkowych do bazy dokona jej zmiany bądź modyfikacji w ciągu obowiązujących 15 lat, czas ochrony bazy liczy się od nowa. Dlatego wiele baz istniejących w sieci internetowej może korzystać z ciągłej ochrony³¹. Taką bazą w postaci elektronicznej można nazwać wirtualną bibliotekę elektroniczną, zdigitalizowane repozytoria itp. „Baza danych” może być objęta ochroną *sui generis* i nie może być przejmowana w całości lub części przez użytkownika do własnych zasobów. Ochrona *sui generis* prawa autorskiego obejmuje także sama stronę WWW biblioteki wirtualnej. Bazy nie mające twórczego charakteru to np. bazy statystyczne, książki adresowe, zestawienia zrealizowanych zakupów itp., które wymagają pewnego nakładu inwestycyjnego, w celu ich opracowania, przygotowania, nabywają praw ochrony w myśl ustawy.

3. Prawo autorskie w bibliotece

Przepisy prawnoautorskie mają ogromny wpływ na działalność bibliotek i ich usługi. Prawo autorskie w Polsce zostało opracowane zgodnie z treściami prawa autorskiego UE i wielokrotnie modyfikowane. Ostatnio w dniu 9 maja 2007 r. została uchwalona ustawa zmieniająca ustawę o prawie autorskim i prawach pokrewnych, uwzględniająca dyrektywę 2004/48/WE Parlamentu Europy i Rady w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej³². O ustawie tej szersza wypowiedź znajduje się na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pt. „Strategia działań na rzecz ochrony praw autorskich i praw pokrewnych” w 2007 r.³³ Po raz pierwszy poruszono w niej problem nieuprawnionego powielania cudzych opracowań naukowych z naruszeniem ustawy prawa autorskiego i praw pokrewnych.

Na temat normalizacji niektórych aspektów prawa autorskiego i praw pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym w Polsce i na świecie powstało wiele prac drukowanych, w czasopiśmie, materiałach pokonferencyjnych i czasopiśmie

³¹ R. Golat, *Bazy danych a działalność bibliotek – kontekst prawny*, „Bibliotekarz” 2007, nr 2, s. 20–22; idem, *Zasady elektronicznego udostępniania danych*, „Bibliotekarz” 2003, nr 5, s. 11; M. Krajewski, *Umowy licencyjne w polskim prawie cywilnym*, EBIB 2002, nr 5 (34) [online]. <http://bib.oss.wroc.pl/2002/34/krajewski.php> [16.01.2008].

³² Dyrektywa 2004/48/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie egzekwowania praw własności intelektualnej. „Ustawa dokonała ujednoczenia w znacznym stopniu środków cywilnoprawnych, stosowanych w przypadku naruszeń tych praw. Art. 18, ust. 1 dyrektywy przewiduje, że trzy lata po terminie jej wdrożenia, który upłynął w dniu 29 kwietnia 2006 r., każde państwo członkowskie przedłoży Komisji Europejskiej sprawozdanie z wprowadzenia dyrektywy w życie”; <http://www.mk.gov.pl/> [15.01.2008].

³³ Strategia działań na rzecz ochrony praw autorskich i praw pokrewnych; <http://www.mk.gov.pl/> [15.01.2008].

o dostępie elektronicznym³⁴. Ustawę o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 1994 r. wielokrotnie modyfikowano, dostosowując ją do dyrektyw UE. Nowelizacja ustawy o prawie autorskim z 2004 roku poszerzyła zakres licencji dla bibliotek poprzez wprowadzenie nowego uprawnienia, a także zmodyfikowała treść dotychczasowych uprawnień. Biblioteki nabyły prawo do: udostępniania nieodpłatnego, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarzy utworów rozpowszechnionych (a więc nie tylko opublikowanych); sporządzania lub zlecenia sporządzania egzemplarzy rozpowszechnionych utworów w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów; udostępniania zbiorów dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali), znajdujących się na terenie bibliotek – to nowość w prawie polskim. Ustawa została znówelizowana ponownie w 2004 roku zgodnie z dyrektywami UE o prawie autorskim w społeczeństwie informacyjnym³⁵. Celem dyrektywy jest stworzenie ogólnych i elastycznych norm prawnych wspierających rozwój społeczeństwa informacyjnego w Europie. W dobie tworzenia bibliotek cyfrowych, tworzenia cyfrowych zasobów bibliotecznych licencja ta odgrywa bardzo istotną rolę. Oznacza to, że biblioteki zgodnie z art. 100 (pr. aut.) mogą korzystać w wymieniony powyżej sposób z utworów i przedmiotów praw pokrewnych bez konieczności uzyskania zgody podmiotu uprawnionego z tytułu prawa autorskiego.

Zamiarem autorki jest zwrócenie uwagi na informacje o współczesnych wyzwaniach prawa autorskiego, które powstają w trakcie wykorzystywania nowych technologii. Zgodnie z zapisami ustawy każdy autor ma wyłączne prawo osobiste do swojego utworu oraz prawo do pozyskiwania korzyści majątkowych za każdym razem, gdy jest publikowany. Ustawa ta zezwala jednak na odstępstwa od tego monopolu autorskiego i pozwala na licencje ustawowe, które są nie tylko na użytek osób fizycznych, ale również i instytucji. Ten rodzaj użyczenia nazywamy dozwolonym użytkowaniem chronionych utworów (art. 23, ust. 2)³⁶. Ugodnienie to pozwala na zwielokrotnienie utworów

³⁴ L. Biliński, *Udostępnianie zbiorów w tym: przepisy prawa autorskiego, odpłatne i nieodpłatne usługi biblioteczne*, [w:] *Prawo biblioteczne na co dzień*, Warszawa 2006, s. 142–165, 174–179; T. Grzeszczak, *Działalność biblioteki w świetle postanowień ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, t. 32, 1996, s. 111; S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie a biblioteka cyfrowa*, [w:] *III konferencja: Internet w bibliotekach. Zasoby elektroniczne: podaż i popyt. Wrocław, 12–14 grudnia 2005 roku*, EBIB, Materiały konferencyjne nr 12; <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/iwb3/artkuł.php?e> [15.01.2008]; P. Włodarczyk, P. Piechta, P. Miodunka, *Dokumenty elektroniczne na nośnikach optycznych w polskich bibliotekach naukowych, ochrona, przechowywanie, udostępnianie, zagadnienia prawne*, „Zagadnienia Informatyki” 2005, nr 1, s. 81–94.

³⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego oraz Rady z dnia 22 maja 2001 r., nr 2001/29/EC, w sprawie harmonizacji określonych aspektów prawa autorskiego i praw pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym. (Opubl. w O. J. L, nr 167, s. 110 i n.); B. Szczepańska, *Dyrektywa w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym. Implikacje dla bibliotek*, „Bibliotekarz” 2004, nr 2, s. 8–11.

³⁶ R. Golań, *Uwarunkowania prawne działalności reprograficznej, prowadzonej przez biblioteki*, „Bibliotekarz” 2003, nr 3, s. 4–8; B. Howorka, *Dozwolony użytek chronionych utworów*, „Bibliotekarz” 2002, nr 9, s. 10; idem, *Dozwolony użytek chronionych utworów w znówelizowanej ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, „Bibliotekarz” 2005, nr 2, s. 21; idem, *Prawo autorskie w działalności bibliotekarskiej*, Warszawa 1997, s. 17, 35. A. Matlak, *Działalność bibliotek w świetle nowych regulacji z zakresu prawa autorskiego*, EBIB 2004; [online], <http://ebib.oss.wroc.pl/2004/534/matlak.php> [15.01.2008]; M. Du Vall,

pod warunkiem, że nie ma znaczenia gospodarczego. Wprowadzenie dozwolonego użytku ułatwia dostęp do zasobów kultury i sztuki. Najważniejszy dla bibliotek jest zapis w art. 28, p. 3, który rozszerza jeden z przypadków dozwolonego użytku publicznego i nazwany jest przywilejem bibliotecznym³⁷. Przypadki dozwolonego użytku przysługują również osobom niepełnosprawnym (art. 33–35). Z akademickiego punktu widzenia nowe technologie informacyjne stwarzają bibliotekom warunki do poprawy świadczonych usług i wprowadzenia nowoczesnych rozwiązań. Dzięki temu naukowcy, studenci uzyskują dostęp do światowych zasobów badań naukowych, a dzięki digitalizacji biblioteki udostępniają światu swoje najcenniejsze skarby.

Niestety biblioteki i bibliotekarze jako pośrednicy w dostępie do wiedzy napotykały wiele przeszkód. Jest rzeczą zrozumiałą, że współcześnie nie mogą działać w pojedynkę, aby realizować swe zadania. Muszą współpracować zarówno na forum krajowym, jak i międzynarodowym, dzięki czemu następuje wymiana doświadczeń oraz szansa na zaistnienie w sieci internetowej. Jeśli nawet biblioteka naukowa wydaje rocznie ogromne pieniądze na dostęp do najnowszych zasobów wiedzy, którymi są przede wszystkim naukowe i techniczne czasopisma elektroniczne, to i tak nigdy nie ma gwarancji czy wydawnictwo jako właściciel praw autorskich majątkowych nie cofnie pozwolenia na ich wykorzystanie. Działając w rozproszeniu biblioteki powielają w Internecie zbyt często te same dokumenty, a z powodów finansowych mają ograniczony dostęp do wspomnianych czasopism elektronicznych, a także niepełny dostęp do zasobów w sieci. Dlatego tworzy się nowy rodzaj polityki bibliotecznej, który ma przede wszystkim na uwadze dobro użytkownika. Na temat polityki bibliotecznej, jej roli w organizacji i użytkowaniu zasobów szeroko pisze w swoim artykule Tadeusz Zarzębski³⁸. Biblioteki, łącząc się w grupy, określają zasady współpracy, które dotyczą między innymi jednolitych zasad opracowania zbiorów i udostępniania ich³⁹. Pracując w korporacjach, uczestnicząc we wspólnych programach digitalizacji zasobów, biblioteki pomniejszają swe koszty, wymieniają doświadczenia, a użytkownik ma ułatwiony dostęp do katalogów online, do elektronicznych publikacji, podręczników, prac naukowych czy literatury pięknej⁴⁰.

Każdy ma zagwarantowany dostęp do wiedzy i może korzystać z osiągnięć nauki, lecz mimo zapisów konstytucyjnych i przepisów prawnych, istnieją bariery, które nie pozwalają wejść w posiadanie zasobów wiedzy i kultury. Jak wspomniano, tworzenie wiedzy jest kosztowne, za użyczenie jej należy zapłacić, to najdroższy pro-

Dozwolony użytek utworów i sieci komputerowe, [w:] *Użytkownicy informacji elektronicznej*, Kraków 2000, s. 19–22.

³⁷ B. Howorka, *Prawo autorskie...*, s. 17; idem, *Co wolno bibliotece? O art. 28 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, „Bibliotekarz” 2006, nr 3, s. 12–16; idem, *Dozwolony użytek...*, s. 21–22.

³⁸ T. Zarzębski, *Polityka biblioteczna, czyli sztuka rządzenia sprawami bibliotecznymi*, EBIB 2001, nr 6 (24) [online], <http://ebib.oss.wroc.pl/2001/24/zarzewski.html> [15.01.2008].

³⁹ J. Barta, R. Markiewicz, *Co wolno bibliotekom? Biblioteki a nowe prawo autorskie*, „Bibliotekarz” 1995, nr 6, s. 6–12; B. Bednarek-Michalska, *Wolny dostęp do informacji wiedzy czy wykluczenie edukacyjne? Trendy światowe a Polska*, EBIB 2005, nr 2 [online], <http://ebib.oss.wroc.pl/2005/63/michalska.php> [15.01.2008]; R. Golat, *Nowe zasady odpowiedzialności cywilnej z zakresu prawa własności intelektualnej*, „Bibliotekarz” 2007, nr 12, s. 21–22.

⁴⁰ K. Majerska, *Informacja w organizacjach społeczeństwa wiedzy*, Warszawa 2007, s. 316–317.

dukt XXI wieku, a najbardziej doniosłe i przydatne informacje są chronione przed użytkownikami.

To między innymi na rzecz społeczeństwa otwartego w 1999 r. powstała fundacja eIFL-IP (Electronic Information for Libraries) i program fundacji eIFL.net⁴¹. Zadaniem jego jest prawna ochrona bibliotek krajów rozwijających się, należących do eIFL.net. Specjaliści z zakresu prawa autorskiego współpracują z tymi krajami (ok. 50), także z Polską. Propagują przepisy prawa autorskiego w dobie nowych technologii cyfrowych oraz promują dostęp do wiedzy. Jak widać, na pracę bibliotek związaną z zapisywaniem, udostępnianiem, przechowywaniem, kopiowaniem, archiwizowaniem, tworzeniem cyfrowych baz danych i rozpowszechnianiem ich w postaci cyfrowej mają wpływ przede wszystkim przepisy prawa autorskiego i praw pokrewnych. Zwracamy uwagę na dwie strony zainteresowane przepisami i ochroną prawa autorskiego. Z jednej strony autorzy, wydawcy i producenci, a z drugiej użytkownicy. Cechą tego zjawiska zainteresowani są bibliotekarze, którzy pełnią rolę pośredników obydwu stron. W trakcie uzyskiwania dostępu do wiedzy występują trudności, które ograniczają dostęp do informacji, tworzenie baz i bibliotek cyfrowych, w których zawarte są zasoby naukowe, kolekcje kultury, dziedzictwa regionu, narodu i świata. Przede wszystkim został wydłużony okres ochrony praw autorskich, który wynosi obecnie 70 lat od śmierci twórcy. Nastąpiło ograniczenie domeny publicznej. Zapis ten ma znaczenie przy tworzeniu bibliotek cyfrowych, ponieważ jej twórcy muszą uzyskać zgodę na publikację właściciela praw autorskich. Zjawisko to nie tylko opóźnia czas publikacji dzieła, ale sprzeciw właściciela praw powoduje powstawanie luk w prezentacji piśmiennictwa, tzw. czarnych dziur XX w.⁴² Należy również sprawdzić, czy właściciel praw majątkowych nie przekazał uprawnień do utworu innej osobie. Jeśli nie ma uprawnionej osoby, to i tak taka umowę zainteresowany musi zawrzeć z organizacją zbiorowego zarządzania (np. ZAIKS, KOPIPOL).

Każda polska uczelnia wyższa ma obowiązek notowania publikacji swoich pracowników. Przeważnie powstają bibliografie publikacji pracowników; a przecież nic nie stoi na przeszkodzie, by obok opisu bibliograficznego pojawiały się pełne teksty dokumentów wytworzonych przez daną instytucję naukową. Zgodnie z przepisami (pr. aut.) autorskie prawa majątkowe do utworów, które powstały w wyniku działalności naukowej lub badawczej pracowników zwykle stają się własnością uczelni. Prawa autorskie do publikacji wydanych w wydawnictwie uczelnianym przechodzą na wydawnictwo i również stają się własnością uczelni⁴³. W przepisach prawa o szkolnictwie wyższym (w art. 126, ust. 3) istnieje informacja na temat przywłaszcze-

⁴¹ www.eifl.net; eIFL-IP *Rzecznictwo w sprawie dostępu do wiedzy: prawo autorskie a biblioteki. Podręcznik prawa autorskiego dla bibliotekarzy*; http://www.eifl.net/cps/sections/services/eifl-ip/issues/handbook_p/po1_tpm-pdf/downloadFile/file/file?nocache=1180333759.29 [15.01.2008].

⁴² S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 13; *Wokół problemów domeny publicznej czarnej dziury XX wieku*, [online]. <http://prawoVagla.pl/node/7669> [20.01.2008].

⁴³ K. Raniowski, *Pracownik twórcą*, „Notes Wydawniczy” 2000, nr 11, s. 32–34; B. Szczepańska, *Analiza stosowania Copyright w procesie digitalizacji i tworzenia bibliotek cyfrowych w Europie*, EBIB 2005,

nia sobie autorstwa badań naukowych lub jakiegokolwiek innego sposobu naruszenia cudzych praw autorskich przez pracownika uczelni. W takim przypadku rektor na podstawie orzeczenia winy przez rzecznika dyscyplinarnego i komisję dyscyplinarną uczelni (art. 144, ust. 3, poz. 1–5) może rozwiązać stosunek pracy z mianowanym nauczycielem akademickim. Podobnie jest z pracami bibliotekarzy na rzecz biblioteki i uczelni. Jeśli pracownik opracował publikację na rzecz biblioteki, prawa do niej posiada biblioteka.

W myśl przepisów prawa autorskiego wydawca (wydawnictwo uczelniane) posiada dwa rodzaje praw pokrewnych. Prawo do pierwszych wydań oraz prawo do wydań naukowych i krytycznych (art. 50, p. 1–2)⁴⁴.

4. Prawo autorskie a umowy i licencje

Biblioteki uczelniane i nie tylko korzystając z Internetu potrzebują dostępu do baz danych, czasopism elektronicznych, książek. Ponieważ tego rodzaju produkt stał się komercją, muszą go otrzymywać drogą umów i licencji. Elektroniczne pełnotekstowe wersje czasopism naukowych dostępne w sieci internetowej w postaci baz danych stanowią nowe narzędzie w pracy naukowej. Ułatwiają i przyspieszają pracę automatyzując dostęp do literatury naukowej. Takie pełnotekstowe bazy danych są udostępniane bibliotekom na podstawie umów licencyjnych. (Dostęp do nich przez użytkownika może następować tylko na terenie biblioteki ze specjalnie przygotowanych komputerów. Pracownicy naukowcy ponadto mają dostęp do baz z komputerów mieszczących się na terenie całej uczelni poprzez identyfikację hasła i adresu IP komputera. Dostęp dla potencjalnego użytkownika spoza biblioteki jest więc niemożliwy). Według S. Stanisławskiej-Kloc „Umowa stanowi dwustronną czynność prawną, do której ważności potrzebne jest złożenie oświadczeń woli przez dwie osoby, to znaczy przez podmiot prawa autorskiego oraz nabywcę praw. Właściciel praw autorskich zezwala na wykorzystanie utworu na określonych polach eksploatacji”. Licencja jest to formalna zgoda na działanie, bez której to działanie byłoby nielegalne. Większość produktów elektronicznych, które nabywają biblioteki ma umowy licencyjne⁴⁵. Biblioteka, bibliotekarz musi poznać tajniki negocjacji i nabrać doświadczenia w zawieraniu tego typu transakcji. Dlatego najlepiej bibliotekom działać w grupie, bo tak jest bezpieczniej, taniej i ze wspólnym bagażem doświadczeń. Łącząc się w konsorcja – fundacje poprawiają swoją pozycję, w ramach współpracy prowadzą szkolenia bibliotekarzy, e-portale. To między innymi fundacja eIFL.net zajmuje się negocjacjami

nr 9 (70); <http://ebib.oss.wroc.pl/2005//70/szczepanska.php>. [15.01.2008]; *Copyright w erze cyfrowej. Digital War w bibliotekach*, „Biblioteka Analiz” 2006, nr 14, s. 53–55.

⁴⁴ B. Szczepańska, *Analiza stosowania Copyright* ..., s. 2.

⁴⁵ S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie a biblioteka cyfrowa*, [w:] *III konferencja: Internet w bibliotekach. Zasoby elektroniczne: podaż i popyt...* [online]; <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/iwb3/artykul.php?e> [15.01.2008].

licencji, wspiera prace konsorcjów bibliotecznych. Warunki dobrej licencji są bardzo wnikliwie opracowane przez Sybillę Stanisławska-Kloc⁴⁶. Polskie przepisy dotyczące umów i umów licencyjnych mieszczą się w przepisach ustawy prawa autorskiego i praw pokrewnych (art. 65–68) oraz w księdze 3 Kodeksu cywilnego (korzystamy zeń wtedy, gdy pewne kwestie wykraczają poza ustawę). W praktyce autorzy różnych publikacji wymieniają 4 typy umowy licencyjnej:

- licencja indywidualna (dotyczy jednorazowego wykorzystania utworu);
- licencja ramowa (obejmuje określoną liczbę utworów należących do różnych właścicieli praw autorskich);
- licencja poszerzona (opłaty za utwór w postaci tantiem są ściągane przez organizację zarządzającą prawami do kopiowania);
- licencja rozszerzona (taką licencję zawierają organizacje zbiorowego zarządzania prawami autorskimi w Polsce, np. ZAIKS, Stowarzyszenie Autorów i Wydawców Polska Książka)⁴⁷.

Dla bibliotekarzy polskich najważniejszą organizacją zarządzającą prawami autorskimi twórców dzieł naukowych i technicznych (chroni kopiowane dzieła, wprowadza do obrotu, do pamięci komputera, zwielokrotnia, zabezpiecza prawa majątkowe) jest Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL. Zasady kopiowania są regulowane przez art. 20 Ustawy o prawie autorskim (...), Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki w sprawie określenia kategorii urządzeń i nośników służących do utrwalania utworów (...) oraz Rozporządzenie w sprawie opłat uiszczanych przez posiadaczy urządzeń reprograficznych. Według Mirosławy Mocydlarz⁴⁸ biblioteka zanim podpisze warunki negocjacji powinna sprawdzić umowę licencyjną z Rejestrem postanowień wzorców umowy uznanych za niedozwolone, sporządzony przez Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów⁴⁹.

⁴⁶ S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie a biblioteka cyfrowa – opinia prawna sporządzona w ramach projektu KPBC finansowanego z funduszy strukturalnych UE*, EBIB 2005, nr 9 (70); [online] <http://ebib.oss.wroc.pl/2005/70/stanislawski-kloc.php> [15.01.2008].

⁴⁷ S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 13; M. Krajewski, *Umowy licencyjne...*, s. 1–2.

⁴⁸ M. Mocydlarz, *Udostępnianie informacji naukowej na nośnikach elektronicznych*, „Biuletyn Porozumienia Biblioteka z Horyzontem” 2000, nr 2; <http://www.pfsl.poznan.pl/horyzonty/nosniki/spis.html> [15.01.2008]; K. Kuźmińska, *Wnoszenie opłat za usługi reprograficzne od firm kserograficznych*, „Poradnik Bibliotekarza” 2003, nr 10, s. 15.

⁴⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lipca 2000 r. w sprawie wzoru rejestru postanowień wzorców umowy uznanych za niedozwolone (Dz.U. 2000, nr 62, poz. 723); *Niedozwolone postanowienia wzorców umów*; [online], <<http://bankier.pl/wiadomość/Niedozwolone-postanowienia-wzorcow-umow1444313.html>> [12.06.2006]; *Rejestr klauzul niedozwolonych*, [online], <http://www.uokik.gov.pl/pl/Ochrona-konsumentow/niedozwoloneklauzule/rejestr_kauzulowych/> [16.01.2008].

5. Umowy licencyjne w sieci (w wyborze)

„**Licencja otwarta**” inaczej **Creative Commons**⁵⁰. Jest to jeden z rodzajów licencji ułatwiających twórcom i użytkownikom dostęp do dzieł. CC – to logo, które umożliwia odczyt komputerowy kilku milionów stron www. Jest to produkt amerykański. Licencja działa na zasadzie „pewne prawa zastrzeżone” i zawiera zestaw praw i warunków, które regulują twórcy oraz określenia sposobu skorzystania z utworu. Dzieła objęte licencjami CC zachowują prawa autorskie. Są opracowane dla wszelkiego rodzaju materiałów rozprowadzanych w Internecie. Licencje CC obowiązują na całym świecie jako licencje niewyłączne, zawierane na czas nieokreślony. Polska jest członkiem tego międzynarodowego projektu i posiada swoją listę dyskusyjną CC-PL Creative Commons Polska. Polska wersja powstała w 2005 r. przy udziale Fundacji Otwarty Kod Kultury. Z fundacją tą współpracują prawnicy i studenci prawa UJ pod przewodnictwem prof. Elżbiety Traple. Istnieje sześć podstawowych licencji Creative Commons, które różnią się zasadami, na jakich udostępniany jest licencjonowany utwór. Każda z nich zawiera podstawowy warunek: Uznanie Autorstwa oraz kilka dodatkowych (Uznanie autorstwa; Użycie niekomercyjne; Bez utworów zależnych; Na tych samych warunkach; Sampling; Developing Nations). Od 2007 roku ICM UW jest partnerem Creative Commons jako CC-PL (Creative Commons Polska).

Open Access⁵¹. Jest to otwarty model publikowania, darmowy dostęp do literatury poprzez Internet. Pozwala on każdemu użytkownikowi czytać, kopiować, drukować, przeszukiwać... Program ten nie tylko nie ogranicza praw autorskich, ale skraca czas dostępu do publikacji naukowych, wyników badań oraz pomniejszając ograniczenia finansowe bibliotek. Z Open Acces można korzystać w dwojaki sposób, albo korzystając z bezpłatnego czasopisma Open Acces dostępnego on-line, zawierającego czasopisma z wielu dziedzin nauki, a lista dostępnych tytułów jest zamieszczona w Directory of Open Access Journals (DOAJ), albo wykorzystując publicznie dostępne repozytoria, zawierające prace naukowe pracowników różnych instytucji naukowych, uczelni opublikowane on-line. Z utworów tych można skorzystać tylko poprzez oprogramowanie wskazane przez Open Archives Initiative. Istnieje również lista zasobów akademickich pod nazwą Directory of Open Acces Repositories (Open DOAR), która też wymaga specjalnej wyszukiwarki. W Polsce czasopisma naukowe również są udostępniane w Open Access. Czasopismo Directory of Open Access Journals, które jest wydawane przy Uniwersytecie w Lund rejestruje 23 polskie czasopisma. Głównym celem Open Access (OA) jest otwieranie elektronicznych archiwów i udostępnianie

⁵⁰ Creative Commons Polska, [online], <<http://creativecommons.pl>>; *Creative Commons: licencja „otwarta treść”*, [w:] *eIFL – IP. Podręcznik prawa autorskiego dla bibliotekarzy*, [online], <www.eifl.net>; <<http://bibliotekacyfrowa.pl/libra/docmetadata?id=9024>> [16.01.2008].

⁵¹ A. Kleiber, *Repozytoria i Open Access, czyli swobodny dostęp do wiedzy*, „Bibliotekarz” 2007, nr 9, s. 2–6; B. Szczepańska, *Prawne aspekty publikowania obiektów cyfrowych w modelu Open Access*, [w:] *IV Ogólnopolska konferencja EBIB Internet w bibliotekach Open Access. Toruń, 7–8 grudnia 2007 r.*, EBIB, Materiały konferencyjne nr 18, [online], <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat18/Szczepanska.php> [16.01.2008].

ich za darmo. Projekt DIR (Domena Internetowych Repozytoriów) jest przykładem praktycznej realizacji idei Open Access w Polsce.

Projekt Domena Internetowych Repozytoriów Wiedzy ma na celu gromadzenie, przechowywanie oraz powszechne udostępnianie materiałów naukowych oraz wykorzystywanych naukowo. Wszystkie materiały w DIR są udostępniane zgodnie z ideą Open Access – czyli nieodpłatnie oraz dla każdego, przy zachowaniu praw autorskich. W zasobach DIR znajdują się materiały archiwalne, starodruki, podręczniki, opracowania oraz czasopisma naukowe⁵². Budowanie zasobów DIR odbywa się zgodnie z obowiązującą Ustawą o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz z wykorzystaniem licencji Creative Commons⁵³.

E-LIS. Idea otwartego dostępu Open Access przyczyniła się również do powstania w 2003 r. E-LIS Eprints for Library and Information Science⁵⁴. Jest to międzynarodowe, ogólnodostępne repozytorium obejmujące bibliotekoznawstwo, informację naukową i technologie informacyjne, a także dyscypliny pokrewne, gromadzące ponad 6000 dokumentów z około 50 krajów. Autorzy, którzy przekazują prace do archiwum e-printów, są uczestnikami ogólnościatowych starań (podejmowanych przez wyższe uczelnie, naukowców, biblioteki, wydawców, redaktorów oraz czytelników) na rzecz badań naukowych z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej (LIS – Library and Information Science). Łatwość dostępu do tych źródeł ma podnieść ich rangę i znaczenie. Kwestia praw autorskich w E-LIS została jasno określona – przestrzegane są zalecenia zawarte w projekcie RoMEO (z 2002 r.)⁵⁵ dotyczące autoarchiwizowania dokumentów. Unikalność E-LIS polega na współpracy bibliotekarzy wolontariuszy oraz na nieosiąganiu z tej działalności korzyści majątkowych.

Biblioteka Wirtualna Nauki. System Web of Science przy Bibliotece Wirtualnej w ICM UW (Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego – Uniwersytet Warszawski)⁵⁶ posiada licencje na czasopisma elektroniczne. We wstępie na stronie internetowej podano informację:

„Informator dla instytucji akademickich i naukowych prezentuje wszystkie licencje zagranicznych baz danych udostępnianych w ramach Biblioteki Wirtualnej”.

Zagraniczne bazy danych, w tym czasopisma elektroniczne, są udostępniane w ramach Biblioteki Wirtualnej na podstawie umów licencyjnych zawieranych między ICM a wydawcami baz lub przedstawicielami wydawców oraz umów konsorcyjnych

⁵² <http://www.dir.icm.edu.pl/pl/> [16.01.2008].

⁵³ <http://dir.icm.edu.pl/dirw/linki> [16.01.2008].

⁵⁴ B. Bednarek-Michalska, L. Derfert-Wolf, *E-LIS, archiwum publikacji z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej. Uwagi praktyczne dla polskich autorów*, EBIB 2006, nr 3 (73), [online]; http://www.ebib.info/2006/73/michalska_wolf.php [16.01.2008].

⁵⁵ E. Gadd, C. Oppenheim, S. Proberts, *Projekt RoMEO: ochrona metadanych w środowisku Open Access*, EBIB 2005, nr 2, [online]; http://ebib.oss.wroc.pl/2005/63/gadd_oppenheim_%20proberts.php [15.01.2008]; A. Kleiber, op. cit. s. 3–4.

⁵⁶ http://www.icm.edu.pl/o_icm/; <http://vls.icm.edu.pl/zasady/2008/plan.html#spis>; M. Niezgódka, *Biblioteka Wirtualna Nauki i koncepcje platformy informatycznej zasobów wiedzy*, [w:] *III konferencja: Internet w bibliotekach. Zasoby elektroniczne: podaż i popyt...*, [online]; <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/iwb3/artukul.php?g> [15.01.2008].

(subskrypcyjnych) zawieranych między instytucjami korzystającymi z baz (uczestnikami konsorcjów) a ICM. Uczestnikami konsorcjów mogą być szkoły wyższe, Polska Akademia Nauk lub jej pojedyncze placówki, jednostki badawczo-rozwojowe i inne instytucje naukowe, które kwalifikują się jako uczestnicy licencji akademickich według kryteriów stosowanych przez licencjodawców. Umowy licencyjne i konsorcyjne zawierane są na okres od 1 do 3 lat kalendarzowych. W przypadku licencji dwu- lub trzyletnich, dodatkowi uczestnicy mogą wstępować do konsorcjum od początku drugiego lub trzeciego roku trwania licencji.

Licencje na zagraniczne bazy danych są płatne i ich koszt dla poszczególnych instytucji zależy od kryteriów ustalonych w ofertach wynegocjowanych z licencjodawcami. Opłaty licencyjne wraz z podatkiem VAT (22%) są realizowane ze środków pochodzących ze składek subskrypcyjnych uczestników konsorcjów oraz z dofinansowania podmiotowego SPUB BWN przyznanego corocznie przez ministra nauki i szkolnictwa wyższego na wniosek ICM UW opiniowany przez Radę BWN działającą przy MNiSW. Dofinansowanie obejmuje te instytucje, które spełniają ogólne kryteria Ustawy o zasadach finansowania nauki⁵⁷ oraz mieszczą się w zakresie konkretnych decyzji o dofinansowaniu. Dostęp do baz licencjonowanych jest ograniczony do zarejestrowanych numerów IP należących do komputerów znajdujących się na terenie instytucji uczestniczących w licencjach. Z dostępu poprzez komputery na terenie licencjonowanej instytucji mogą korzystać pracownicy oraz studenci tej instytucji. Z dostępu z komputerów na terenie biblioteki w licencjonowanej instytucji mogą korzystać dodatkowo goście tej biblioteki. ICM nie rejestruje numerów IP spoza sieci akademickiej⁵⁸.

W dalszej części opisu prezentowane są wszystkie licencje dostępne poprzez Bibliotekę Wirtualną (ACS, AIP/APS, Beilstein i Gmelin, Elsevier, Emerald, IEEE, Inspec, Springer, Science i Nature). Podobne informacje o dostępie do zasobów elektronicznych czasopism i trybie dostępu do nich poprzez wyspecjalizowane firmy możemy znaleźć na stronach WWW bibliotek naukowych i uczelnianych, na przykład Biblioteki Jagiellońskiej⁵⁹, Biblioteki UP w Krakowie⁶⁰, Biblioteki Narodowej⁶¹ czy na stronie internetowej: Katalog Skarbów Dziedzictwa Narodowego⁶².

Public Lending Wright (PLR). PLR – to Prawo do wypożyczeń publicznych inaczej Opłata wypożyczeniowa, lub Prawo do wynagrodzeń. Prawo to daje uprawnienia właścicielowi praw autorskich na użyczenie pozwolenia lub zakazu wypożyczenia publicznego jego opublikowanego utworu. Takie zezwolenie może być udzielone w postaci licencji lub wpłat w postaci tantiem na konto właściciela praw majątkowych.

⁵⁷ Ustawa z dnia 8 października o zasadach finansowania nauki (Dz.U. 2004, nr 238, poz. 239).

⁵⁸ <http://vls.icm.edu.pl/zasady/2007/index.html#kontakty> [15.01.2008].

⁵⁹ http://www.bj.uj.edu.pl/~krosniak/Open_Access_1.htm; http://www.bj.uj.edu.pl/~krosniak/Online_Journals_1.htm [15.01.2008].

⁶⁰ <http://www.wsp.krakow.pl/biblio/>; Pedagogiczna Biblioteka Cyfrowa, <http://www.ap.krakow.pl/dlibra/dlibra> [15.01.2008].

⁶¹ Cyfrowa Biblioteka Narodowa, <http://www.polona.pl/dlibra> [15.01.2008].

⁶² Katalog Skarbów Dziedzictwa Narodowego, <http://dziedzictwo.polska.pl/> [16.01.2008].

Dyrektywa UE z 1992 r. nakazuje krajom członkowskim ustanowienie systemu PLR. We wszystkich krajach z wyjątkiem Holandii koszty PLR pokrywa państwo. W Polsce postanowiono w kolejnej nowelizacji prawa autorskiego (w 2000 r.) dostosować się w kwestii najmu i użyczenia. Korzystanie z utworu w ramach najmu i wypożyczenia będzie wynagradzane za pośrednictwem organizacji zbiorowego zarządzania prawami autorskimi i pokrewnymi. Powstał nawet projekt między innymi w tej kwestii. Niestety, jak do tej pory nie ma zasad finansowania opłat dla właścicieli praw autorskich.

6. Techniczne zabezpieczenia utworów przed zwielokrotnieniem

Z punktu widzenia bezpieczeństwa i ochrony informacji, oprócz ochrony przepisami prawa autorskiego dokumentów, baz, licencji istnieje również ochrona oprogramowania, urządzeń telekomunikacyjnych itd. To także kontrola pozyskiwania, wytwarzania i przetwarzania informacji i wiedzy, czy bezpośrednia dystrybucja zasobów internetowych. Bezpieczeństwo można osiągnąć nie tylko poprzez monitorowanie dróg przesyłu informacji, ale również poprzez szkolenie pracowników. Przygotowanie kontroli dostępu jest stosowane poprzez nowe technologie w postaci na przykład specjalistycznych oprogramowań ograniczających lub zabraniających kopiowanie dokumentów, który zgodnie z traktatem WIPO o prawie autorskim⁶³ TPM (Technological Protection Measure) został zaaprobowany przez kraje UE poprzez dyrektywę UE z 2001 r. dotyczącą harmonizacji niektórych aspektów prawa autorskiego w społeczeństwie informacyjnym⁶⁴. Według dyrektywy właściciele praw autorskich stali się posiadaczami nowych możliwości egzekwowania swoich praw, ustanawiając poprzez nowe technologie zasady dostępu do publikowanego utworu. TPM mogą ograniczać, wręcz uniemożliwiać kopiowanie i pożyczanie publikacji poprzez ograniczanie instytucjom dozwolonego użytku. Techniczne zabezpieczenia nie przestają istnieć również po wygaśnięciu praw autorskich. W polskich przepisach prawa autorskiego (art. 118) brak jest zgody na sprzęt do obchodzenia technicznych zabezpieczeń⁶⁵. Wprawdzie w 2006 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki ogłosiło projekt nowelizacji prawa autorskiego w sprawie m.in. zabezpieczeń i zmiany art. 79 ustawy, lecz do tej pory jej nie znowelizowano (zmiany dotyczyły prawa do uzyskania środków umożliwiających dostęp

⁶³ Obchodzenie zabezpieczeń jest nielegalne, niezależnie od celu w jakim zostało dokonane; *Techniczne zabezpieczenia potrójne zamknięcie*, [w:] *eIFL-IP Rzecznictwo w sprawie dostępu do wiedzy...*, [online]; http://www.eifl.net/cps/sections/services/eifl-ip/issues/handbook_p/pol_tpm-pdf/downloadFile/file/file?nocache=1180333759.29; B. Szczepańska, *Prawo autorskie...*, s. 61–62; E. Ciałkowska, *Wybrane problemy...*, s. 9–12.

⁶⁴ Dyrektywa 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym.

⁶⁵ S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 17; *Polscy bibliotekarze o DRM*, [online]; <http://prawo.vagla.pl/node/6184> [13.01.2008].

do utworów przez ośrodki naukowe i oświatowe, biblioteki, osoby niepełnosprawne). Obecnie zapowiedziano kolejną nowelizację w sprawie zabezpieczeń technicznych. Sytuacja ta jest szczególnie niekomfortowa dla bibliotek, ponieważ blokuje dostęp do prac naukowych, nowości technicznych czy do narodowych i światowych zasobów.

Przegląd prac legislacyjnych, którym podlegają biblioteki szkół wyższych, przytłacza liczbą przepisów z otoczenia prawnego bibliotek. Wiele z nich jest niedopracowanych i szkodzi środowiskom bibliotekarskim. Także najnowsze technologie wykorzystywane w informatycznej działalności bibliotek wymagają podporządkowania się obowiązującym przepisom prawnym, w wyniku których ograniczony staje się dla użytkownika dostęp do zasobów elektronicznych. Zbyt niskie nakłady finansowe dla bibliotek, komercja w dostępie do repozytoriów naukowych wymusza zmiany w organizacji pracy bibliotecznej, a od pracowników bibliotek coraz wyższych kwalifikacji (znajomości zagadnień informatycznych, nowych technologii i technik obsługi użytkowników, języków oraz śledzenia przepisów prawnych). Być może obecny status bibliotekarza winien ulec przeobrażeniom⁶⁶.

Functioning of academic libraries and the law (selection)

Abstract

The focus of this work is reviewing the most important regulations concerning the libraries of higher schools and determining their organization and functioning. After the analysis of quoted legislative works in the area of the law and library functioning, numerous conclusions suggest themselves concerning the place of libraries in the traditional and digital world. It turns out that the work of libraries and librarians is greatly influenced first of all by regulations within the limits of higher schools law-making. In the world of modern technologies, there is overwhelming influence of the copyright laws and the regulations connected with the country's informatization and the policy of intellectual property protection, directed by the European Union. The whole of the discussed issue leads to a sad conclusion that, despite considerable involvement of the librarians' environment (which is proved by the number of publications and reflections exchanged in journals), Polish legislation for higher schools libraries is not prepared to fulfil a modern role.

⁶⁶ W. Pindłowa, *Czy technika, która obecnie wspomaga komunikację między ludźmi, doprowadzi do upadku zawodu bibliotekarza – pracownika informacji?* EBIB 2000 (styczeń), [online]; <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib09/pindlowa.html> [16.01.2008]; J. Wojciechowski, *Biblioteczna wartość naddana*, Kraków 2006.